

VOORAF

DICK DE JONG

Hoewel we deze maand een dag langer hebben, moest er toch weer op het laatste moment een nieuwsbrief worden samengesteld. Het is echt waar: als je met pensioen bent krijg je heus niet meer tijd. Je mag je tijd zelf indelen en dat bevalt uitstekend. Toch nog bijna elke ochtend rond half acht achter mijn bureau en de hele dag door bezig zijn met de cultuurhistorie. Heerlijk! Vooral ervaar ik het als prettig dat ik me kan veroorloven tijd te nemen om eens wat en meer te lezen. Een aantal jaren terug werd de vrees uitgesproken dat boeken zouden gaan verdwijnen. Dat deze zouden worden opgeslokt door de digitale informatiedragers. Gelukkig is het tegendeel intussen bewezen. Het Bijbelboek Prediker noemt het al: Van vele boeken te maken is geen einde...

COLUMN

HENK BOVEKERK SR

SLOOP

In 1971 was het bod f19.000,00. Het gemeentebestuur van Noordeloos wilde de boerderij (bouwjaar 1862) kopen voor de sloop. Het terrein zou bestemd worden als parkeerplaats. 't Ging niet door!

De hofstede - nu een gemeentelijk monument - bevat twee riante woonhuizen. De totale waarde zal niet zo ver van de één miljoen euro afliggen.

Slechter liep het af met Het Slot, zoals de locatie nu nog heet. In 1968 (er was blijkbaar geen gevoel voor monumenten) werd het uit 1880 stammende gebouw afgebroken en vervangen door een – zeer riant – woonhuis. De eerste voorganger van Het Slot werd gebouwd rond 1290 en in 1716 door een nieuw kasteelachtig gebouw vervangen. In 1880 kwam er een huis in neogotische stijl voor in de plaats, gesloopt in 1968. In de eerste decennia na Wereldoorlog II waren oude en zeer oude gebouwen kennelijk niet in tel. Anno 2020 is dat gelukkig anders, maar je ziet wel een groot verschil in het beheer van de monumenten.

*Gras... en voorbij het grazen
lig ik bij mijn vier poten
mijn ogen te verbazen,
omdat ik nu weer evengrote
monden vol eet zonder te lopen,
terwijl ik straks nog liep te eten,
ik ben het zeker weer vergeten
wat voor een dier ik ben - de sloten
kaatsen mijn beeld wanneer ik drink,
dan kijk ik naar mijn kop, en denk:
hoe komt die koe ondersteboven?
Het hek waartegen ik mij schuur
wordt oud en glad en vettig op den duur.
Voor kikkers en voor kinderen ben ik schuw
en zij voor mij: mijn tong is hen te ruw,
alleen de boer melkt mij zo zalig,
dat ik niet eenmaal denk: wat is hij toch inhalig.
's Nachts, in de mist, droom ik gans onbewust
dat ik een kalfje ben, dat bij de moeder rust.*

DE MELKKOKER

Vroeger kwam de melkboer bij de klanten langs de deur. De meeste vrouwen deden thuis het huishouden en vonden die service aan de deur wel handig. De klassieke melkman had niet zoveel zuivelhapjes en fruityoghurtjes als er tegenwoordig in de supermarkt liggen. Hij verkocht vooral melk en af en toe een flesje vla of yoghurt. Behalve melk in flessen, verkocht de melkboer tot ver in de jaren zestig van de vorige eeuw ook zogenaamde rauwe melk. Dat was melk die zo vanonder de koe vandaan kwam en niet in de melkfabriek was gesteriliseerd of gepasteuriseerd. De losse, rauwe melk zat in een melkbus of grote melkemmer en werd ter plekke overgeschonken in de pan of kan van de klant. Losse melk was goedkoper dan de melk in flessen.

De losse melk moest wel eerst gekookt worden. Er zaten soms ziektekiemen in, zoals de verwekkers van rundertuberculose, die ook voor mensen schadelijk zijn. Koken hielp infecties voorkomen. Voor dat koken had je een speciale, hoge pan: de melkkoker. Vaak was de melkkoker geëmailleerd en hij had altijd een deksel. Die deksel had gaatjes langs de rand. De gaatjes voorkwamen overkoken van de melk. Als de kokende melk opborrelde, liep deze via de gaatjes weer terug in de koker, zonder over de rand te stromen, op het - natuurlijk pas gepoetste - fornuis.

We hebben onze mond vol oververgeten woorden, vergeten groenten en nog veel meer dingen, die we met de nodige nostalgie aanschouwen. Maar als we eerlijk zijn, hebben al dien dingen het loodje gelegd door de modernisering en de economische groei.

Door het voortdurend populairder worden van voedsel, direct bij de boer vandaan, kopen consumenten de laatste jaren weer meer rauwe melk, zo van de koe of van de geit. Ook nu nog is het kort koken van de melk een slimme voorzorg om ziekten te voorkomen. Want 'puur natuur' is niet hetzelfde als: 'zonder gezondheidsrisico's'. Er zijn nog steeds melkkokers op de markt. Ze zien er soms bijna hetzelfde uit

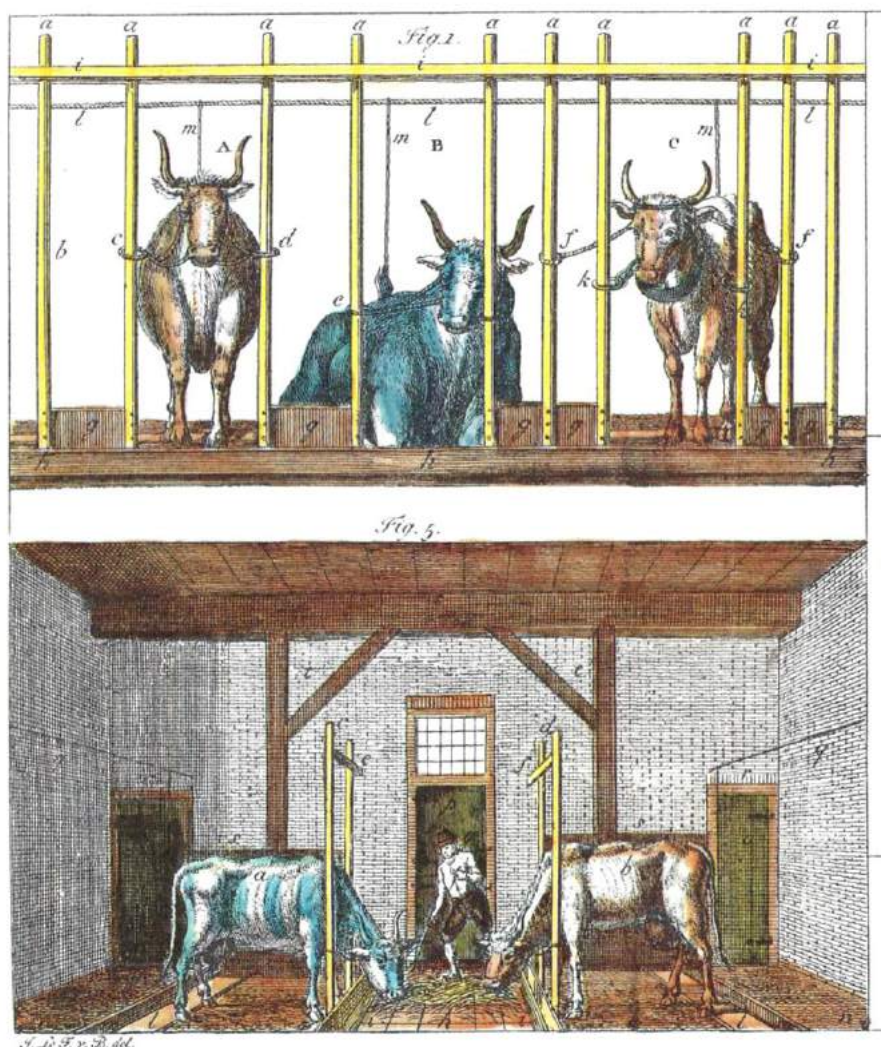
als de melkkokers in de jonge jaren van tante Dora, alleen nu niet meer geëmailleerd, maar van roestvrij staal. Daar kun je de rauwe melk in koken. Maar volgens de experts van het Tante Dora Kook Team (TDKT) zijn die melkkokers van tegenwoordig vooral bedoeld om de melk voor de café latte heet te maken. De melkkoker is dus weer hip!

Uit: Dora's Ding (internet) 2015 (tekst Neef Groen)

BOERDERIJEN IN DE KRIMPENERWAARD

INLEIDING

In 1969 verscheen het boek *De Krimpenerwaard* van Catharina L. van Groningen. Als deel in de serie *De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst*. Graag laten we hier het algemene deel over de boerderijen in dit gebied volgen.

Detail van de tekening /Manier van stalling' uit *Natuurlijke Historie van Holland*, deel 9, van J. Le Francq van Berkhey (1811)

BOERDERIJEN

De grootste groep van historische gebouwen in de Krimpenerwaard wordt door de boerderijen gevormd. Voor het samenstellen van dit hoofdstuk is gebruik gemaakt van de gegevens over de boerderijen in de Krimpenerwaard, verzameld door Klaas Uilkema, een Friese boerenzoon die zich van 1914 tot 1934 met het onderzoek van boerderijen in Nederland heeft beziggehouden. In 1921 documenteerde hij twee boerderijen in Bergambacht. De Rotterdamse architect Jan Verheul Dzn. maakte tussen 1920 en 1935 340 aquarellen van boerderijen in Zuid-Holland, waarvan de documentaire betrouwbaarheid buiten kijf staat en die daardoor als bron van grote waarde is gebleken voor het boerderij-onderzoek.

Tenslotte hebben opmetingen van de Stichting Historisch Boerderij Onderzoek (SHBO), de foto- en tekeningencollectie van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, eigen waarneming ter plekke alsmede aanvullende opmetingen geleid tot de in dit hoofdstuk neergelegde bevindingen. De inventarisatie en onderzoek van het gebied hebben plaatsgevonden in het voorjaar en de zomer van 1994.

VERANDERD

De laatste vijftig jaar is de aard van het boerenbedrijf sterk veranderd. Om de ontwikkelingen in de agrarische sector bij te houden vonden in een snel tempo wijzigingen, verbouwingen en uitbreidingen plaats die over het algemeen geen rekening gehouden hebben met de historische waarde van oude constructies. Daarnaast is een groot aantal bedrijven inmiddels aan een agrarische functie onttrokken. In plaats van een boerderij met haar duidelijk afgebakende woon- en werkfuncties ziet men een gebouw dat door de nieuwe bewoners geheel tot woonhuis is ingericht. Bedrijfsruimtes als kaaskamers en spoelruimtes, melkkelders, stal en tas had men niet meer nodig. Men paste ze aan aan de eisen van modern wooncomfort. Soms met gevoel en terughoudendheid, vaker echter op tamelijk rigoureuze wijze, zodat alleen de gebinten in de voormalige stal nog indicaties geven over de oude indeling. Een ander probleem waarmee wij werden geconfronteerd is dat bij sommige restauraties een boerderij zodanig 'oud' gemaakt werd dat de leek niet meer kan onderscheiden wat er nu oorspronkelijk tot de boerderij behoorde en wat aan het brein van de restaurerende eigenaar of architect is ontsproten. Schouwen werden bijgemaakt of verplaatst, tegeltableaus van elders werden ingebracht, balklagen omgedraaid, 17de-eeuwse consoles en korbelen bijgemaakt. Restauraties kunnen zo op verschillende manieren desastreuze gevolgen hebben voor de geschiedenis van een gebouw.

Boerderijen in de Krimpenerwaard

WAARNEEMBAAR

De gevolgen van de (bedrijfs)veranderingen zijn binnen en buiten waarneembaar. In de boerderijen werden vertrekken heringedeeld en aangepast aan het aantal gezinnen dat een boerderij bewoonde. De grote, tochtige schouwen en de bijbehorende tegelwanden en schoorsteenboezems op zolder werden afgebroken in verband met een andere functie van het vertrek of door de introductie van moderne kachels. Plafonds werden afgetimmerd. In de kelders verdwenen de pekelbakken, werden de vloeren verhoogd en plafonds veranderd. In de stal werden karnmolens verwijderd, pompen werden buiten gebruik gesteld, groepstallen werden dichtgegooid. De opstallen op het erf kregen in voorkomende gevallen nieuwe functies, de

overbodige werden afgebroken. In Bergambacht is dat bijvoorbeeld erg duidelijk te zien. Waren er in de jaren zestig van deze eeuw nog heel wat hoge tweebeukige houten schuren te vinden achter de boerderij, die dienden als stal en als hooiopslag, in 1994 blijken er een fiks aantal verdwenen te zijn, zeker bij niet meer als zodanig in gebruik zijnde boerderijen.

Catharina L. van Groningen (wordt vervolgd)

BOEREN IN DE MIDDELEEUWEN

KLEDING

In de middeleeuwen waren de boeren eenvoudig gekleed. De mannen droegen een rok of kiel met een tot op de enkels hangende broek en daarop een mantel zonder mouwen, een soort poncho. De vrouwen lange plooirokken, die het hele lichaam bedekten. Daaromheen droegen ze een gordel.

De boerenbruiloft: schilderij uit 1567 of 1568 van Pieter Bruegel de Oude.

De kleuren van de kleding was vaak grijs of zwart. Ondergoed droeg men pas later. Op het hoofd hadden de middeleeuwers een gebreide of vilten muts. De schoenen waren gesneden uit zacht hout of van leer. Als het erg koud was sloeg men een deken om.

De kledingvoorschriften in die tijd bepaalden dat boeren geen kostbare stoffen mochten dragen. Dat had te maken met het onderscheid naar standen, dat 'aan de buitenkant' te zien moest zijn. Echter in de praktijk hield lang niet iedereen zich daaraan, waardoor op oude prenten veel boeren juist wel opzichtige kleding droegen. Vooral welgestelde boeren hielden zich niet aan de voorschriften.

Op het platteland trad men rond het twintigste levensjaar in het huwelijk. Dan werd men geacht volgroeid te zijn en voldoende kracht te bezitten om een huishouden draaiende en financieel in stand te houden. Vooral bij de boeren speelde dit een belangrijke rol. De vaders van de bruid en bruidegom betaalden de hoge kosten van het huwelijk en kwamen samen overeen waaruit de feestelijkheden bestonden. Wel was vaak ook de toestemming van de landheer nodig. Het feitelijke huwelijk bestond uit een jawoord dat in gezelschap van de familie werd uitgesproken. Van een kerkelijk huwelijk was nog geen sprake. Het hoofdbestanddeel van een huwelijk was een overvloedige maaltijd. Doel van het huwelijk was uiteindelijk dat er kinderen moesten komen. De kindersterfte was hoog. Per acht geboren kinderen bereikten er veelal maar twee of drie de volwassen leeftijd. En dat gold dan bij de boeren; in arme gezinnen was de ellende nog groter. De levensverwachting in de vroege middeleeuwen was slechts 25 jaar. Dit groeide in de late middeleeuwen uit tot 50 jaar. Op het platteland ging dit minder snel dan in de steden. De enige medi-

Boerendans van Pieter Breughel de Oude (midden 16^e eeuw)

sche verzorging bestond uit nabuurschap en verder was het lichaam geheel aangewezen om op eigen kracht beter te worden. Met wat geluk was er een klooster in de buurt vanwaar wat hulp kwam. Vooral de gezondheid van de boerin vormde een groot gevaar.

Zij moest met haar relatief zwakkere constitutie niet alleen veldarbeid verrichten, maar ook de tuin onderhouden en het huishouden doen. Bovendien was ze bijna continu zwanger en elke bevalling hield risico in zich. Stierf een boerin vroegtijdig in het kraambed, dan was de weduwnaar louter op economische gronden genoodzaakt snel te hertrouwen.

Omdat men veelal aangewezen was op hulp van anderen, zoals burens, stonden de meeste boerderijen geklusterd. Veelal in de dorpsbuurten, maar als daar de bouwgrond te kostbaar was op enige afstand, maar dan wel groepsgewijs gesitueerd. Dat had ook het voordeel dat er van elkaars voorzieningen gebruik gemaakt kon worden, zoals de bleek (gemene bleek) of het bakhuis (gemene bakhuis). Overigens kwam dergelijk burenhulp niet voort uit een altruïstische houding, maar had alles te maken met een economisch overleven. Om die reden respecteerden de dorpsbewoners elkaar ook.

DE BOER NA DE TWEEDE WERELDOORLOG

Al spoedig na het einde van deze oorlog, toen heel Nederland de schouder zette onder de wederopbouw, begon ook het economisch leven op de boerderij op gang te komen. De veestapel was wel uitgedund, maar een koe kalft als het goed gaat ieder jaar, dus het aantal koeien was weer spoedig op peil.

Veevoer en kunstmest waren nog enkele jaren op de bon. Het legertje CCD-ers, (ambtenaren van de Centrale Controle Dienst), herkenbaar aan de leren jas, was ook wel wat opgeschoond, maar ze bleven komen op de boerderij, want de regelgeving, al begonnen in de crisisjaren vóór de oorlog, en nog aangescherpt in de oorlog, zij het met het oogmerk van de voedselvoorziening, bleef de boer achtervolgen. Het zou nog erger worden, want de boer moest zorgen voor export, voor deviezen voor de wederopbouw. We groeiden naar de geleide economie. Het gehele boerengebeuren werd door de overheid begeleid.

In Bleskensgraaf was er ook veel materiële schade

Omstreeks 1948 was bij de boer alles wel weer 'op ree'. De prijzen van het vee, de melk, het veevoer, de kunstmest (zoals bijvoorbeeld thomasslakkenmeel, kali en

fertifos), klompen, touw, melk- en handgerei waren wel wat hoger dan in de jaren dertig, maar het leefpatroon was nauwelijks veranderd.

De Alblasserwaardse veeboer dacht ook niet aan verandering. In de zeventhonderd jaar nadat de Waard ontgonnen was, hadden zo weinig veranderingen plaatsgevonden, dat het als roekeloos gezien werd om van de betreden paden af te wijken. Er waren wel wat nieuwigheden. Een enkeling, misschien één boer op een dorp, had telefoon, maar dan had hij wel een baantje, secretaris van de polder, of lid van de pachtkamer.

Een luxe auto was voor een boer helemaal ondenkbaar. Hij had er maar nauwelijks eens een keer ingezeten, bij een begrafenis, of meegereden met de veearts. Wel kwam er hier en daar een motorfiets, maar dat was enkel aan de jongeren voorbehouden. Een DKW 125 van voor de oorlog of een op de bonnen verkrijgbare JAWA uit Tsjecho-Slowakije. Tijdens de oorlog was de boer veel met burgers in aanraking gekomen. Burgers “van den hoogen dijk”. Sommige relaties werden aangehouden. Hierbij moet worden aangemerkt dat relatief weinig Waardse boeren ‘in het zwart’ gedaan hadden. Verreweg de meeste boeren hadden met voedsel geholpen, zonder woekerprijzen.

Wanneer men wat verder in de geschiedenis duikt, bemerkt men dat er altijd al weinig begrip bestond tussen boer en burger: “de burger had het maar gemakkelijk en was alleen op luxe uit” en “de boer stonk en was achterlijk”. De boer die altijd vroeg op moest, dacht dat hij alleen maar wist wat werken was. Hij schoor alles over één kam. Een burger met een net pak aan bekeek hij wantrouwend, want die “werkte” niet.

Maar allengs kwam er meer begrip voor elkaar. De boer ging zelfs aarzelend het meer voortvarend zaken doen van de burger waarderen en daardoor ook de manier van leven van de burger wat positiever benaderen. Kortom, de boer van de Waard kroop wat meer uit zijn schulp, waarin hij zeven eeuwen bescherming had gezocht.

Vergeet ook niet dat zeven eeuwen maar net twintig generaties zijn! Generaties die elkaar overlappen op het bedrijf én in huis. Als de jonge boer trouwde bleven de ouders en soms nog de grootouders op de boerderij en later in het naastgelegen renteniershuis wonen. Zij bleven domineren. Levenservaring, al of niet juist, telde vroeger toen er nog geen scholing en geen moderne communicatie was, zeer zwaar. Bij iedere vernieuwing die de jongeren wilden doorvoeren wees de oudere op voorbeelden van dorps- of streekgenoten die ten onder waren gegaan aan nieuwigheden die meestal als overbodige luxe, of hoogmoed werden gezien. Zo werd ook door velen schamper gesproken over de eerste stamboekfokkers van de Alblasserwaard. Inderdaad waren die stamboekfokkers als het om technische zaken op het bedrijf ging wat terughoudend, eensdeels omdat ze alleen gefocust waren op dat fokken en anderdeels omdat ze duurder uit waren dat stamboekvee.

Huib de Kok (wordt vervolgd)

